

STM 2003

**Makten att begära och tvånget att försaka
Tourettesyndromets betydelse för Ludvig Normans liv och
verk**

Av Tomas Löndahl

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Makten att begära och tvånget att försaka

Tourettesyndromets betydelse för Ludvig Normans liv och verk

Av Tomas Löndahl

Inledning

Ludvig Norman (1831–85) var en av portalfiguerna i sin tids svenska musikliv. Ändå är bilden av honom som person i många fall motsägelsefull och diffus. Det är lätt att rada upp hans storartade och (i ett längre perspektiv inte sällan) avgörande insatser som hovkapellmästare, konsertorganisatör, musiker, tonsättare, pedagog, akademiledamot (även preses KMA 1874–75), debattör, skribent och kritiker. Men det som frapperade mig i de samtida skildringarna av honom var de till synes oförenliga ytterligheterna. Han framstår som radikal men konservativ, som dådkraftig men passiv, som stark men vek, som stridbar men feg, som livlig men loj, som suverän dirigent men skygg för främmande människor. Även bortsett från att varje människa äger olika egenskaper och att de flesta under livets gång utvecklar sina skilda sidor i olika grad, fanns det i detta ”glapp” något för mig lockande att utforska¹.

Så – vem var han egentligen som människa? Vad finns kvar när man skalar bort den svassande retoriken i hyllnings- och minnestexter? Och hur framstår han i sina egna texter? Jag har i min forskning jagat källor samt analyserat och syntetiserat de samtida vittnesbörden – både hans egna och andras – och därigenom kommit fram till en delvis helt ny bild av Norman. Fram träder nu bilden av en genom sjukdom svårt plågad man. Frågan är om de nyvunna kunskaperna har något förklaringsvärde när det gäller hans eget skapande. Dvs., kan hans musik i något avseende ha påverkats av sjukdomen? Låt oss undersöka det!

-
1. Den tämligen sparsamma forskningen kring Ludvig Norman och hans musikaliska gärning har i huvudsak begränsats till valda utsnitt ur hans verksamhet. Här finns sålunda t.ex. Lars-Erik Sanners *Ludvig Norman. Studier kring en 1800-talsmusiker med särskild hänsyn till hans konsertverksamhet och ungdomskompositioner* (licentiatavhandling Uppsala 1955) samt Owe Anders *Svenska sinfoni-författares karaktäristiska orkester-egendomligheter. Aspekter på instrumentations-, orkestrerings- och satstekniker i Berwalds, Lindblads och Normans symfonier*. (Diss., Stockholm 2000). En koncentrerad helhetsperspektivisk studie av Tomas Löndahl över Normans liv och verk finns dock i *Musiken i Sverige*, vol. III, kap. 9.3 (Stockholm 1992). Min egen pågående doktorandforskning behandlar Normans musik ur ett interpretatoriskt perspektiv men innefattar därutöver också en biografisk del samt en komplett verkförteckning.

”Lille kapellmästaren”

En av de få källor som beskriver Ludvig Normans barn- och ungdomsår är Ludvig Josephsons självbiografiska *Ideal och verklighet*. Normans och Josephsons bodde i samma hus på Skomakaregatan i Gamla stan i Stockholm,² och pojkarna tillbringade mycket tid tillsammans. Teater och opera var deras största intresse och de bildade bl.a. ”teatersällskap” där egna – oftast improviserade – pjäser sattes upp med kostymer och scendekorationer och där även andra barn medverkade.³ De ”utgav” också tidningar där bl.a. recensioner av föreställningar på Kungl. Operan blandades med fiktiva upplevelser:

Allt var icke sanning eller upplevadt, som stod att läsa i dessa tidningar, (och däri liknade vår publicistiska verksamhet den verkliga)... (Josephson u.å. band 1, s. 49)

Normans musikaliska utveckling under barnåren gick i rasande fart. Signaturen ”C.L.” i Dagens Nyheter den 31 mars 1885 beskriver honom som liten pojke:

... erinrar mig mycket väl, huru den lille Ludvig ständigt ville sysselsätta sig med musik samt i synnerhet hvilken uppseende som väcktes af hans improvisationer på piano. Hans kallelse för komposition anades derigenom, men den vanliga skämtbenämningen på honom var ”lille kapellmästaren”. Så kallades han redan innan han fyllt sex år. (DN 31.3.1885)

Redan som ung tonåring var Norman en rutinerad pianist. Han framträdde med namnkunniga musiker både i Stockholm och på konsertresor i landet. I Aftonbladet den 6 april 1846 recenserade t.ex. signaturen ”-u-” (C. W. Bauck) en konsert i de la Croix’s salong i Stockholm. Förutom den fjortonårige Norman medverkade artister från Hovkapellet under Andreas Randels ledning. Även Bauck frapperades av den unga pianistens musikaliska fabuleringsförmåga:

Uti improvisationen öfver 2:ne svenska nationalarier, uppgifne vid tillfället [konsertens sista nummer var: ”Improvisation öfver af Publiken uppgifne Themata”], begående vår virtuos ... sin frihet med mycket lif och eld, men tillika med en sans och beräkning, som visade, att han icke blott eger lyckliga anlag, utan ock börjat utveckla en reflexionsförmåga vid deras användande, hvilken i en framtid bör blifva honom af stor nytta. (AB 6.4.1846)

Norman spelade därutöver bl.a. också solostämman i Mozarts pianokonsert i C-dur [K 503] ”med ackompagnement af fullständig Orchester” (AB 28.3.1846). I samband med Mozarts pianokonsert ger Bauck följande kommentar om fjortonåringens

-
2. I STM 1931 s. 134 upplyser Herman Glimstedt om att familjen Norman – enligt Stockholms adresskalender 1840 – bodde på Skomakaregatan 30.
 3. Denna passion för de sceniska konsterna hos de 11–12-åriga pojkarna fick senare en avgörande betydelse för deras respektive yrkesval. Norman blev så småningom hovkapellmästare vid Kungl. Operan och Josephson innehade under en tid posten som intendent (förste regissör) för samma teater. De kom alltså även i vuxen ålder att arbeta tillsammans med teater och opera, men nu som professionella konstnärer.

iögonenfallande repertoarval:

Imidlertid står vår musikaliska allmänhet i förbindelse till Norman, som varit den första att introducera dessa verk på konsertprogrammerna, och således i alla fall öppnat en bana, hvilken, som vi hoppas, äfven framdeles ej af solida pianister skall blifva obeträdd. (AB 6.4.1846)

En sådan begåvning väckte berättigad uppmärksamhet. Och med ekonomiskt stöd av bl.a. Jenny Lind reste Ludvig Norman sexton år gammal till Leipzig för att vidareutbilda sig hos några av samtidens ryktbaraste pedagoger, bland dem Ignaz Moscheles, Moritz Hauptmann och Julius Rietz.

”Den utmärktaste och förhoppningsfullaste”

Undervisningen vid konservatoriet i Leipzig ansågs vara av högsta europeiska klass och Norman gjorde stora framsteg. Ja, han var så framgångsrik i sina studier att han enligt Gunnar Wennerberg – som besökte Leipzig 1851 – av många ansågs vara ”den utmärktaste och förhoppningsfullaste, som på länge utgått från Konservatorium” (Taube 1913–16).

Stadens rika konsertliv var också en oerhörd inspirationskälla liksom den nya tyska musiken. Även om Norman livet igenom satte Beethoven främst bland tonsättare, komponerade han nu musik i den nya moderna stil, som hemma i Sverige väckte anstöt på många håll. Och själve Robert Schumann räknade bevisligen Ludvig Norman till de mest lovande bland de unga tonsättarna. Han har vid åtminstone två tillfällen uttalat sig odelat positivt om honom som tonsättare och konstnär: *dels* i ett brev daterat den 7 juni 1850:

Was ich von Ihrer Compositionen gesehen hat mir alles grosse Freude gemacht. Wollen Sie Sich selbst nicht auch einmal sehen lassen und von den anderen Compositionen, von denen Sie mir sagten, einiges mitbringen? (Hollander 1960)

... *dels* i sin artikel (”Neue Bahnen”) i Neue Zeitschrift für Musik den 28 oktober 1853. Den handlar som bekant i första hand om Johannes Brahms, men Schumann nämner också entusiastiskt ett antal ”hochaufstrebende Künstler der jüngsten Zeit.” Till denna exklusiva skara räknar han förutom Joseph Joachim, Woldemar Bargiel, Theodor Kirchner m.fl. också Ludvig Norman. Men – under denna framgångsrika tid började oroande, mörka stråk uppenbara sig hos Norman. Genom hans brev hem till barndomsvännen Ludvig Josephson förstår vi att drag som dysterhet, vilja till isolering, rastlöshet och desperation börjar göra sig gällande.

”Tilltag i later och åtbörder”

Väl tillbaka i Stockholm blev det tydligare att det i Normans personlighet fanns två, delvis motstridiga, sidor. *Dels* den stora musikaliska begåvningen, som nu finslipats och utvecklats till professionellt artisteri och fördjupat konstnärsskap, och som parade känsligheten och lidelsen med visionärt tänkande och dädkraft, *dels* det udda, ibland nästan groteska beteendet samt tungsinnet, överkänsligheten, skyggheten, kitsligheten, rädslan för konfrontationer och den fysiska orörligheten.

Några få, men för oss belysande, vittnesbörd finns om denna förändringsprocess. Signaturen ”C.L.” meddelar t.ex. följande iakgttagelse om Normans personlighetsförändring:

Den musikaliska begåvningen [under barnåren] var hos honom lika anmärkningsvärd som hans stora liflighet. Den förra utvecklades och gjorde honom till en stor konstnär, men lifligheten märktes just icke i hans mannaår. (DN 31.3.1885)

Från Leipzig skrev Norman till Ludvig Josephson den 29 augusti 1848:

Jag håller mig helst för mig sjelf, och vill icke skaffa mig många bekanta.

Ett knappt år senare har dysterheten tilltagit. I ett brev till Josephson från den 14 maj 1849 bekänner Norman:

Jag har en tid varit så förtviflad att jag fattat ett beslut, som jag med Guds hjälp hoppas få realiseradt. Hvad jag under detta mitt första år härstädes utstått det hoppas jag icke mera få vidkännas.

Och Ludvig Josephson, som i barn- och ungdomsåren stod Norman mycket nära, ger oss denna märkliga bild:

Ludvig Norman var som gosse både skämtsam och allvarlig och hade tilltag i later och åtbörder, som väckte icke liten uppmärksamhet för dess komiska sidor. Han knep ibland plötsligt ihop ögonen och med frigjordt pekfinger å högra handen knäppte han sig i häftigt tempo på näsan, och med den andra handen knuten sprattlade han så fort han kunde med fingrarna. Därvid hoppade han jämfota och framkväste några fräsande läten genom näsan eller gommen. Än flög han fram med utbredda liksom flaxande armar, och så slutade han plötsligt med ett hjärtligt skratt. *Sådan visade han sig dagligen, mest då han var särskildt glad eller sorgsen. Detta jämte andra originella yttringar räckte många år; ja, rätt långt in på hans konstnärsbana. Det kom såväl hans landsmän som främmande konstnärer att tro honom lida af en besvärlig nervös åkomma* [artikelförfattarens kursivering]. (Josephson u.å., band 1, s. 14)

Normans vän och kollega Carl Fredrik Lundqvist⁴ berättar om en resa till Dalarna som han och Norman genomförde 1873 (då Norman alltså var en mogen man, far till två söner och en aktad samhällsmedborgare). I Gävle tog de ångslupen ut till havsbandet:

4. Carl Fredrik Lundqvist (”Lunkan”) (1841–1920), baryton, debuterade på Kungl. Operan 1869, anställd där till 1904.

Norman roade sig ofta med att göra "fula gubbar" åt droskkuskarna i Stockholm, samtidigt som han uttalade några meningslösa ord, "heliohonkonken", "Cimarosa med sin lilla blåsa", "Sprängjan med sin klaviatur" m.m. [...] *Dessa grimaser och gubbar hade till slut blifvit en vana för Norman att göra, när som helst och åt hvem som helst.* [artikelförfattarens kursivering] När "ängslups-polett-Kallen" kom och uppbar afgiften gjorde Norman sin vanliga gubbe åt honom, men han förstod ej skämt utan blef högst indignerad och ond, och så snart Norman gått i land [...] skyndade han efter honom och skulle säkerligen, efter Normans utsago, gjort honom något obehag, om icke jag [...] hunnit fram just lagom för att afvärja det. (Lundqvist 1908 band II, s. 57)

Det som i unga år av omgivningen kunde ses som naturlig sprallighet eller en övergående utvecklingsfas blev hos Norman i vuxen ålder uppenbarligen ett socialt problem

Hans beteenden är enligt min mening egentligen symptom på det som idag benämns *Tourettesyndromet* (eller Tourettes syndrom)⁵ och som är en ärftlig obalans i hjärnans kommunikationssystem. Syndromet har aldrig tidigare diskuterats i samband med Norman, men kastar ett förklarande ljus över hans framtoning. Och kan möjligen också klarlägga viktiga psykologiska förutsättningar för hans komponerande.

För att pröva min hypotes vände jag mig till professor Christopher Gillberg, internationellt erkänd specialist på just Tourettesyndromet.

Tourettesyndromet – definition och symptom

Enligt DSM-IV⁶ definierar man idag Tourettesyndromet på följande sätt: *En person har tveklöst Tourettesyndrom om han före 18 års ålder och under längre tid än ett år har en kliniskt betydelsefull symptombild karakteriserad av kombinationen av flera dagligen förekommande motoriska tics och ett eller flera vokala tics.*

Symptomen växlar med åldern och varierar i intensitet och uttryck från en period till en annan. Gillberg skriver om dessa:

Det är vanligt att uppmärksamhetsbrist och överaktivitet dominerar i förskoleåldern och att tics inte börjar uppträda förrän under skolåren. Tvångsmässighet och tilläggsproblematik i form av andra psykiska störningar blir ofta märkbara eller slående först i tonåren eller unga vuxna år. (Gillberg 1999, s. 26)

Här kan vi jämföra med signaturen "C.L." i DN 1885 som beskriver Norman som 5–6-åring:

... en liten vacker pys med lifliga ögon och sprittande rörlighet, en liten bråkmakare,

5. Efter Georges Gilles de la Tourette, fransk neurolog som 1885 beskrev nio patienter med symptom typiska för denna åkomma.
6. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (den amerikanska psykiaterföreningens diagnosförteckning över psykiska avvikelser och utvecklingsstörningar).

som icke lång stund kunde hålla sig stilla.

Vad är då tics? Enligt ICD-10⁷ kan tics definieras som ofrivilliga, snabba, återkommande, icke-rytmiska muskelrörelser eller plötsliga ljud utan uppenbart syfte. De upplevs som oemotståndliga men kan vanligtvis undertryckas för kortare eller längre stunder. Ticsens omfattning och intensitet kan påverkas av personens psykiska och fysiska tillstånd. Gillberg anger ett antal faktorer som förvärrar symptomen: stress, avslappning, kyla, värme och infektioner (Gillberg 1999, s. 27)

Tics delas in i olika undergrupper beroende på typ och komplexitetsgrad. Exempel på vanliga *motoriska tics* är blinkningar, huvudkast, skulderryckningar och ansiktsgrimaser. *Komplexa motoriska tics* kan bestå i hoppande, springande, slag mot den egna kroppen, groteska motoriska rörelser, bitande på kläder och beröring av egna könsdelar. Grova motoriska tics avtar med åldern, men mindre tics finns alltid kvar.

Vanliga *vokala tics* kan yttra sig som harklingar, smackningar, smaskande läten, fnysningar, hummanden och rapljud. *Komplexa vokala tics* kan t.ex. vara stereotypt upprepade fraser (palali), upprepande av ljud, ord eller fraser som andra sagt (ekolali) samt tirader av socialt oacceptabla eller obscena ord (koprolali). Allitterationer och insprängda rim är vanligt förekommande.

Vid Tourettes syndrom kan motoriska och vokala tics förekomma var för sig eller kombinerade på ett komplext sätt. Gillberg ger ett exempel på det senare:

mannen som först rynkar näsan, sniffar in lite luft, plötsligt och till synes ogenerat tar sig i skrevet och därefter grymtar lätt för att sedan vissla. (Gillberg 1999, s. 27ff)

Andra symptom ingår ofta i Tourettesyndromet. Dessa kan många gånger vara mer handikappande än de ticssymptom som motiverar diagnosen Tourettes syndrom. Gillberg beskriver bl.a. följande:

- Bristande förmåga att hålla tillbaka impulser är ett mycket karakteristiskt drag hos många med detta syndrom och det är inte ovanligt att de ådrar sig värk i ansikte, nacke eller huvud, blir oroliga eller deprimerade pga. tvångstankar eller tvångshandlingar för att försöka kontrollera sina symptom. Det är också vanligt med sömnproblem och avvikelser i dygnsrytmen. Ibland förekommer också en sjuklig benägenhet att falla i sömn när som helst på dygnet (narkolepsi).
- Många personer med Tourettesyndromet brister i empatiskt engagemang.
- I svåra fall av Tourettes syndrom verkar alkoholmissbruk kraftigt överrepresenterat.
- Flera studier visar att depression är dubbelt så vanligt hos Tourettepatienter som hos befolkningen i genomsnitt.
- Migrän är vanligt förekommande vid Tourettes syndrom.

7. International Classification of Diseases and Disorders, Tenth Edition (Världshälsoorganisationens – WHO – förteckning över medicinska (inklusive psykiatriska) diagnoser.

Vad är det då som orsakar Tourettesyndromet? Ja, i de flesta fall är det inte psykologiska eller sociala faktorer som framkallar tics. Det är i stället ärftliga faktorer som har avgörande betydelse. Delar av nervsystemet fungerar annorlunda, men en fullständig kunskap om dessa mekanismer finns ännu inte. Så sent som på 1970-talet fel-diagnosticerades många uppenbara fall. (Bruun & Budman 1997, s. 291)

”... emedan jag, af sjukdom, icke varit mycket med.”

Samtida vittnesbörd i ny läsning

Vi har ju redan sett att Norman uppvisade kombinerade tics både i tonåren och som mogen man. Men det finns hos honom också andra, rikligt manifesterade, tecken som är typiska för Tourettes syndrom:

- *Depression och livsleda samt – hittills okänt – långtgående självmordsförberedelser.* Här några exempel:

Jag har ej längre kunnat bära de oerhörda lidanden och sorgen som de sista månaderna tryckt mig. ... Jag har tagit det förtviflade, men *enda möjliga* beslut att förkorta mitt lif – ty jag stod *hennes*⁸ lycka i vägen. (Brev från Norman till Herman Thunman⁹ 2.12.1870)

Kun afskeden var trist. Og det samme var den første Aften hos Norman, skjønt også den var fuld af Poesi. Men den viste mig, hvad jeg ikke vilde tro, at han er en ensom Forladt i sit Hjem, og det var det, der virkede så ubeskrivelig vemodigt. (Brev från Edvard Grieg till Ida och Ossian Åqvist 26.1.1873. Ed: Benestad 1998)

... dessa sånger påminna mig om den tid då jag ännu var lycklig. Som Du vet är denna tid längesedan förbi. (Brev från Norman till Fredrika Stenhammar¹⁰ 20.10.1874)

[sträckvintetten i c-moll] är ett tendensstycke och slutar i förtviflan liksom hela mitt lif. (Brev från Norman till Grieg 26.4.1875)

Jag längtar nu ifrån den stora hufvudstaden och önskar lefva mina återstående dagar, hvilka troligen och lyckligtvis ej blifva så många, i ett litet samhälle i Sverige. (Brev från Norman till Elfrida Andrée¹¹ 3.1.1884)

- *Sömnproblem*

-
8. Hustrun, den framstående violinisten Wilhelmina Neruda från Brünn (Brno i nuvarande Tjeckien), som lämnat Norman med deras två små söner. Hon var katolik och kunde därför inte gifta om sig så länge Norman levde. Sannolikt är det detta förhållande han syftar på.
 9. Herman Thunman (1827–84), kamrer, under en period musikrecensent i Stockholms Dagblad, vän till Norman.
 10. Fredrika Stenhammar, f. Andrée (1836–80), sopran, firad sångerska vid Kungl. Operan i Stockholm. Norman tillägnade henne sångcykeln *Waldlieder*, op. 31.
 11. Elfrida Andrée (1841–1929), organist och tonsättare, från 1867 domkyrkoorganist i Göteborg, syster till sångerskan Fredrika Stenhammar.

... sömnlösheten hvaraf jag i Stockholm länge lidit, fortfar. (Brev till J. Bagge¹² II.6.1884).

– *Alkoholmissbruk*

Krogbesöken efter föreställningarna på Operan, de otaliga festerna vid sammankomsterna inom ordnar och andra sammanslutningar stimulerade till rikligt intagande av öl och brännvin. Och Ludvig Josephson berättar livfullt om ölklubben "Fällan" som stiftats av umgängesvännen bland de manliga artisterna vid K. Stora Teatern (Josephson u.å., band 7, sid 122). Att Norman tog skada av sitt drickande finns det belägg för:

Jag ser af bref från Franz Neruda [bror till Normans hustru Wilhelmina] [...] att Norman blifvit sjuk och ej kunnat dirigera – Är han bättre igen? – Kan ej någon människa vaka öfver honom att han ej dricker öl vidare, som ju är hans förderf? (Brev från Jacob Axel Josephson till sin bror Ludvig u.å.)

Det finns ett annat troligt skäl till Normans dryckesvanor: alkohol dämpar symptomen vid Tourettes syndrom (Robertson & Baron-Cohen 1998, s. 22). Den kan alltså ha hjälpt honom att för stunden slippa de värsta yttringarna av sin åkomma.

Ytterligare fakta förstärker bilden av att Norman var mer än en "normalkonsument" av alkoholhaltiga drycker. I ett odaterat brev till August Söderman klagar han över "en för mig alldeles ny sjukdom neml. rosen i venstra benet" vilket enligt Christopher Gillberg är en typisk åkomma hos alkoholister. Och i Kongl. Hof-församlingens Död- och Begravningsbok år 1875–94 framgår det att dödsorsaken¹³ var "Primär: Cor adiposum" samt "Sekundär: Hydrops", vilket i modernt språkbruk betyder fett-hjärta och ödem. En komplikation som är vanlig hos alkoholister.

– *Sömnighet och däsighet*

han är förresten däsigt och sömning mer än vanligt och tempi bli allt långsammare i operorna. (Brev från Fredrika Stenhammar till sin syster Elfrida Andrée 7.4.1879. Stenhammar 1958)

Och Frans Hedberg¹⁴ beskriver i sin minnesskrift över Norman (Hedberg 1886, s. 21) att dennes "slummerarier" var välkända bland vänner och bekanta.

– *Brist på empatiskt engagemang, lättkränkhet och förkärlek för att reta andra*

En afton i mars 1848¹⁵ mötte jag honom [Norman, 16 år] på Stadssmedjegatan. Gevärsskott smattrade. Man sköt bredvid, i Storkyrkobrinken. Det var upplopp i

12. Julius Bagge (1844–90), musikkförläggare, 1889 kamrerare vid KMA. Vän till Norman, gav ut flera av dennes kompositioner på sitt förlag.

13. Norman dog i en ålder av 53 år och 7 månader.

14. Frans Hedberg (1828–1908), författare (inte minst av operalibretti), 1862–81 litteratör vid de Kungl. Teatrarna i Stockholm (och alltså kollega till Norman), senare direktör vid Stora teatern i Göteborg.

15. Söndagen den 19 mars. Under de s.k. Marsoroligheterna i Stockholm 18–19 mars 1848 dödades ett trettiotal personer.

staden, således ganska oroligt, till och med hemskt, men Ludvig Norman kom lika glad och smägnolande. Jag talade om aftonens tilldragelser, om att man icke borde våga sig fram till brinken. Ludvig Norman bekymrade sig icke det ringaste om tumultet. För hvarje gevärsskott gnolade han ännu muntrare. Hvad angick det honom att man ställt till upplopp och att soldaterna gäfvö eld på folket! Han talade om att han skulle resa tidigt följande morgon och fara till Moscheles i Leipzig. Aldrig hade jag då hört talas om någon Moscheles, och det fann Ludvig Norman oerhördt och hånade mig för min okunnighet, men jag tyckte att han var bra lättsinnig som kunde tänka på annat än gevärsskotten. (Signaturen "C.L.", DN 31.3.1885)

Olyckan med Norman är att han är i så hög grad egoist som man gärna kan vara och därför blir han till slut ledsen vid hela världen och sig själv. (Brev från Fredrika Stenhammar till sin syster Elfrida Andrée 7.4.1879, Stenhammar 1958)

Lättkränktheten verkar vara ett typiskt drag hos Norman. Han tog ofta mycket illa vid sig av kritik och blev inte sällan upprörd även över småsaker, som han upplevde som stora oförrätter. Å andra sidan kunde han själv roa sig med att reta andra, och då vara både vasst ironisk och ganska okänslig. Allvarliga följder av detta beteende fick t.ex. hans långvariga pikande av kollegan August Söderman, bl.a. för dennes framgångar med *Ett bondbröllop*. Det gick så långt att Söderman så småningom bröt samman. Först efter att vänner till dem båda gripit in och fått Norman att bedyra att han aldrig velat sära Söderman och att han hade den största aktning för honom, kunde saken utageras (Lundqvist 1908 del I, s. 215).

Samtidigt som denna sida av Norman väl inte är uppseendeväckande onormal – i synnerhet inte under arbetet i ett operahus där schismer och dispyter ofta uppstår – kan beteendet (i ljuset av de övriga symptomen) ändå vara en del av sjukdomsbilden. Enligt professor Gillberg har många av hans patienter med Tourettesyndrom "en förkärlek för att reta andra." (Gillberg 1999, s. 38).

– *Huvudvärk*

Helt klart är att Normans hälsa var klen, särskilt under senare år. Många gånger fick han lämna återbud till föreställningarna på Operan, inte sällan med kort varsel. Intressant att notera är att han i sina brev flera gånger beskriver en speciell slags huvudvärk:

... emedan jag, af sjukdom, icke varit mycket med. Jag har nemligen varit förlamad i ansigtet af reumatism, och är det ännu. (Brev från Norman till August Söderman 13.1.1856)

Jag lider sedan någon tid af en gemen reumatisk hufvudvärk som ofta gör mig alldeles oduglig att tänka och arbeta. (Brev från Norman till Anders Willman¹⁶, ej daterat)

Jag lider så svårt af reumatisk värk i hufvudet och tänderna att all sömn dag eller natt ej förunnas mig. (Brev från Norman till Anders Willman 26.12.1883)

16. Anders Willman (1834–98), bassångare, från 1859 engagerad vid Kungl. Teatern i Stockholm, intendent där 1881 och direktör 1883–88.

Det är naturligtvis omöjligt att idag veta exakt vad Norman led av i dessa stunder, men det är inte alltför långsökt att gissa på svår migrän. Som vi har sett tidigare är migrän vanligt förekommande vid Tourettes syndrom, och värken skulle hos Norman mycket väl kunna vara en följd av hans försök att med tvång motverka sin bristande impuls kontroll (sina tics).

Professor Gillberg har läst igenom de samtida skildringarna som jag i denna text har redogjort för, liksom mina utdrag ur Normans och andras brev. Och han menar att Norman med mycket stor sannolikhet uppvisar symptom typiska för Tourette-syndromet. Och på så vis kan vi idag – 125 år senare – med hög grad av säkerhet ställa en professionell medicinsk diagnos på basis av dåtida källor!

Syntes med konstnärliga implikationer

Nu kan vi lägga bilden av Norman som den driftige, begåvade och självsäkre centralgestalten i det svenska musiklivet över bilden av den genom Tourettesyndromet plågade och sjuke Norman. Och då stämmer plötsligt de skenbart motsägelsefulla vittnesbörden om honom! Hans glansfulla karriär störs ständigt av sjukdomen och dess följdverkningar. Tjänsten som hovkapellmästare medför dramatiskt utökade kontakter med andra människor och utvidgade sociala skyldigheter. Svårigheterna att som offentlig person kunna gå undan eller att momentant försöka undertrycka de socialt oacceptabla impulserna, ökar i takt med att hans position förstärks. Och eftersom starka sinnesrörelser och stress påverkade symptomen negativt, gällde det alltså att till varje pris hålla sig lugn, att "gå på halvfart", för att undvika att drabbas av opassande beteende. Om detta finns det olika vittnesbörd där Norman kallas loj, passiv eller – som "Lunkan" uttrycker det:

Under alla de år jag kände honom såg jag honom aldrig häftig, uppbrusande – något som inom konstnärsvärlden annars är så vanligt – nej, Norman var alltid lugn som en Jupiter, ingen kunde rubba honom ur jämvikten. (Lundqvist 1908 band I, s. 205)

Lotten Dahlgren beskriver med musikalskarens yviga entusiasm Norman som dirigent i sin krafts dagar. Men det intressanta är hennes bild av hur Norman – trots att han undvek det stora känsloutspelet för egen del – förmådde inspirera musikerna:

Aldrig har väl en orkesterdirigent med mindre åthäfvor och enklare apparat så förstått att elda sina truppmassor och så säkert och oemotståndligt föra dem fram till seger som Ludvig Norman. Det var den magiska kraften i spetsen af taktpinnen, det inneboende geniet, hvilket här åstadkom hvad den mest ostentativa fysiska kraftansträngning icke kunnat mäka. (Lyran 1913, s. 107)

Giftermålet med Wilhelmina slutar efter några få år med en separation som förstärker det depressiva drag som redan förut fanns hos Norman. Hon lämnar honom och Sverige och tar med sig hans två älskade söner. Sjukdomar och sömnlöshet tilltar. Tendensen att gå undan märks redan tidigt och tolkas av vänner som ett behov av

stillhet. Av andra kan det ses som oengagemang eller rentav feighet. Den press som det innebär för honom att umgås med främmande människor får honom att dra sig undan eller att framställa sig som butter och vresig. I vänners sällskap vill han helst sitta lite vid sidan av så att han inte ständigt skall behöva bli observerad. Frans Hedberg skriver inkännande om Norman:

Man behöfde tid för att komma underfund med hans inåtvända natur och hans tysta och skygga väsen; och man behöfde tid för att studera honom, just därför att innehållet var så rikt och ytan så sluten. (Hedberg 1886)

Mycket af det sköna han alstrat hade säkert sin rot i det andliga arbete hvarmed han måste söka återställa jemvigten mellan sin inre åstundan och sina yttre förpligtelser. (Hedberg 1886)

Just denna strävan efter måttfullhet, balans och harmoni (dvs. motsatsen till den bristande impulskontrollen med störande och avbrytande tics) är central för att komma underfund med Norman som människa, och den har sannolikt betydelse för förståelsen av hans musikaliska intentioner. I skärningspunkten mellan det han var mäktigt i musikaliskt hänseende och de spänningar och frustrationer som sjukdomen och dess följdverkningar orsakade, förändrades delvis karaktären på hans musik. Han brydde sig genom sin tilltagande isolering allt mindre om musikaliska impulser utifrån och om receptionen av de egna verken. Typiskt är att de 18 åren som hovkapellmästare då stora operor av Gounod, Verdi och Wagner m.fl. hade sina svenska premiärer, inte verkar ha satt några som helst avgörande spår i Normans eget komponerande. Sjukdomen fick honom att vända sig från världen, och han fördjupade i stället tonspråket genom sin inre exil. Musiken utvecklades från att ha varit omedelbar och självsäker till att bli mörkare och mer inåtvänd.

För Norman verkar helgjutenheten och den organiska utvecklingen inte bara vara ett medel utan i många fall ett av målen för komponerandet. Nyckelbegrepp här är långlinjighet och continuum. Han blir en genomföringstonsättare med en högt uppdriven satsteknik. Men det tematiska arbetet är inriktat på kontinuerlig, organisk förändring. Och även om det ofta finns en viss stramhet i uttrycket gör hans strävan efter balans att riktigt skarpa konturer är relativt sällsynta i hans musik. Till detta bidrar hans förkärlek för komplicerade stämvävar med tät musikalisk information per tidsenhet. Den noggrant utarbetade fakturen och den balanserade framtoningen har stora likheter med Hedbergs karakteristik av Norman som person – det rika innehållet döljs av den slutna ytan.

Man får en otvetydig känsla av att det var i sin musik som Norman kunde utveckla och hänge sig åt de känslodjup och de lidelser som han genom sjukdomen inte fullt ut förmådde visa i andra sammanhang. I hans senare musik återfinns både desperation, intensiv innerlighet, nostalgisk längtan till de lyckligare åren och, ibland, en bottenlös resignation – men det är egenskaper som ofta döljs av satsens balanserade framtoning och skenbart ljumma yta. I andra fall kan det emotionella trycket och det artistiska förverkligandet av detsamma hota att spränga ramarna för

klangkroppen. För att nå fram till den musikaliska vision som notbilden antyder krävs då en större klangkropp än den föreskrivna. I båda dessa fall blir verken svårin-terpreterade, inte sällan misstolkade. Det är inte svårt att dra direkta paralleller till Normans egen livssituation.

Tourettesyndromet och dess följdverkningar drabbade Norman både psykiskt och fysiskt. Och det tvingade honom att leva ett annat liv än det han hade önskat att leva. På papperet en framgångsrik maktmänniska i det svenska musiklivet ägnade han en stor del av sitt vuxna liv åt att dra sig undan.

Om Ludvig Norman någon gång läste Erik Johan Stagnelius diktverk *Suckarnes mystér*, hade han kanske där funnit en smula tröst i den trosvissa uppmaningen:

Mänska, vill du livets vishet lära,
O, så hör mig! Tvenne lagar styra
Detta liv. Förmågan att begära
Är den första. Tvånget att försaka
Är den andra. Adla du till frihet
Detta tvång, och, helgad och försonad,
Över stoftets kretsande planeter,
Skall du ingå genom ärans portar.

Förkortningar

AB	Aftonbladet
DN	Dagens Nyheter
KB	Kungliga biblioteket
KMA	Kungliga Musikaliska akademien
SMB	Statens musikbibliotek

Referenser

Arkivhandlingar:

- Josephson, Jacob Axel u.å.: Brev till Ludvig Josephson. Ms, KB.
Josephson, Ludvig u.å.: Ideal och verklighet, band 1–15. Ms, KB.
Kongl. Hof-församlingens Död- och Begravningsbok år 1875–1894, Stadsarkivet, Stockholm.
Norman, Ludvig 3.1.1884: Brev till Elfrida André. Ms, SMB.
Norman, Ludvig 11.6.1884: Brev till Julius Bagge. Ms, SMB.
Norman, Ludvig 26.4.1875: Brev till Edvard Grieg. Ms, Det offentlige Bibliotek, Bergen.
Norman, Ludvig 29.8.1848: Brev till Ludvig Josephson. Ms, KB.
Norman, Ludvig 14.5.1849: Brev till Ludvig Josephson. Ms, KB.
Norman, Ludvig 20.10.1874: Brev till Fredrika Stenhammar. Ms, SMB.
Norman, Ludvig 13.1.1856: Brev till August Söderman. Ms, SMB.
Norman, Ludvig u.å. : Brev till August Söderman. Ms SMB.
Norman, Ludvig 2.12.1870: Brev till Herman Thunman. Ms, Musikumuseet.

Norman, Ludvig u.å. : Brev till Anders Willman. Ms, SMB.

Norman, Ludvig 26.12.1883: Brev till Anders Willman. Ms, SMB.

Tryckta källor och litteratur:

Aftonbladet 28.3.1846. Annons för konserten 31.3.1846.

Ander, Owe 2000: *Svenska sinfoni-författares karaktäristiska orkester-egendomligheter. Aspekter på instrumentations-, orkestrerings- och satstekniker i Berwalds, Lindblads och Normans symfonier*. Diss., Stockholms universitet: Musikvetenskapliga institutionen.

Bauck, C. W.: Recension av konsert 31.3.1846, i Aftonbladet 6.4.1846.

Bruun, Ruth Dowling & Budman, Cathy L. 1997: "The Course and Prognosis of Tourette Syndrome", i: *Neurologic Clinics of North America*, vol. 15, nr 2, s. 291ff.

C.L.: "Från Stockholms synkrets", i DN 31.3.1885.

Dahlgren, Lotten 1913: *Lyrän. Interiörer från 1870- och 80-talets konstnärliga och litterära Stockholm*. Stockholm.

Gillberg, Christopher 1999: *Det hoppas och rycker i kroppen och själen. Om Tourettesyndromet och andra tillstånd hos barn, ungdomar och vuxna*. Stockholm.

Grieg, Edvard 26.1.1873: Brev till Ida och Ossian Åqvist, i: *Brev i utvalg*. Ed: Finn Benestad, Oslo 1998.

Hedberg, Frans 1886: "Ludvig Norman. Minnesteckning.", i *Svea* 1886, s. 10–11, 20ff.

Hollander, Hans 1960: "Ein Brief R. Schumanns an den schwedischen Musiker L. Norman", i: *Neue Zeitschrift für Musik* 1960, nr 6–7, s. 187.

Lundqvist, Carl Fredrik 1908: *Minnen och anteckningar*; del I–II. Stockholm.

Robertson, Mary M. och Baron-Cohen, Simon 1998: *Tourette Syndrome, The Facts*. Oxford.

Sanner, Lars-Erik 1955: *Ludvig Norman. Studier kring en 1800-talsmusiker med särskild hänsyn till hans konsertverksamhet och ungdomskompositioner*, licentiatavhandling, Uppsala.

Schumann, Robert 28.10.1853: "Neue Bahnen", i: *Neue Zeitschrift für Musik* 28.10.1853.

Stenhammar, Fredrika 1958: *Brev utgivna av Elsa Stenhammar*, Uppsala.

Taube, S. 1913–16: *Gunnar Wennerberg. Bref och minnen*. Stockholm.

Summary

Being one of the absolute front figures in the musical life of Sweden in the second half of the 19th century, the comprehension of Ludvig Norman (1831–1885) as a person and as a composer is still quite ambiguous, or even contradictory. The recent discovery of him suffering from the Tourette Syndrome – a circumstance hitherto unknown to the public and to the scholars as well – helps us to understand his image as presented in the sources from his own time, including his own letters. This new knowledge may also be of great importance when judging his artistic aims and the character of his musical output. In particular this is valid regarding his oeuvre from around 1870 until his death in 1885.